

Recenzje

Aneta M. Sokół

Reformacja w Krakowie (XVI-XVII wiek). Materiały z sesji naukowej 6 maja 2017 roku, red. Zdzisław Noga, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 2018, ss. 183.

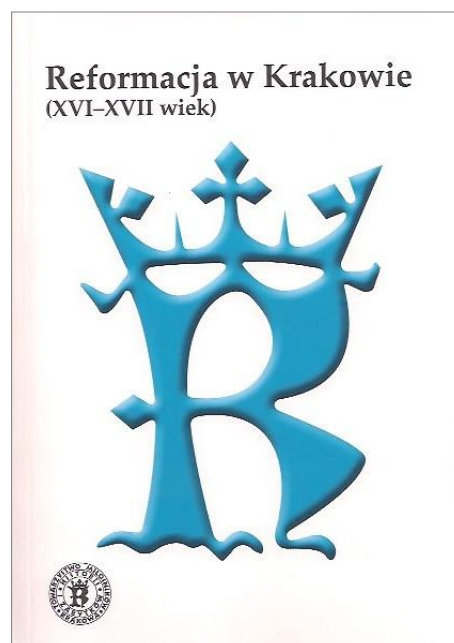
XVI-wieczny Kraków był znaczącym ośrodkiem handlowym i kulturalnym, ale był także miastem uniwersyteckim, gdzie docierały najnowsze prądy epoki, w tym szerzące się nowe hasła religijne. Idee reformacyjne dotarły nad Wisłę wkrótce po wittenberskich wystąpieniach Lutra. Luteranizm nie zakorzenił się jednak w krakowskich murach, podobnie jak inne bardziej radykalne nurty XVI-wiecznego protestantyzmu. Pomimo początkowej popularności nowych poglądów religijnych, ostatecznie protestanci zostali usunięci z miasta. Dzieje krakowskiej Reformacji to przede wszystkim historia jej tłumienia, ciąg antyprotestanckich tumultów odbywających się przy cichym przyzwoleniu katolickiego duchowieństwa, a także innych stron uczestniczących w międzywyznaniowych sporach.

Niebagatelną rolę dla znajomości krakowskiej Reformacji odegrała Kronika zboru spisana przez ks. Wojciecha Węgieńskiego (1602-1659), duchownego, który w XVII wieku posługiwał tamtejszej podwawelskiej wspólnoty. Można dodać, że kronika została ponownie wydana w 2007 roku przez istniejącą także współcześnie krakowską parafię ewangelicką¹. Protestancki okres w dziejach Krakowa przedstawiany był w niejednej odrębnej publikacji². Można przy okazji wymienić pozycje w sposób szczególnie upamiętniające obecność nadwiślańskich protestantów: „400 lat reformacji pod Wawelem” (1958)³, „450 lat Reformacji pod Wawelem” (2008)⁴.

Pośród pojubiluszowych publikacji wydanych z okazji Roku Reformacji znalazło się opracowanie poświęcone reformacyjnym wydarzeniom krakowskim. Opublikowany przez Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa tom upamiętnia konferencję, która zorganizowana została w 6 maja 2017 roku w siedzibie Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. W konferencji udział wzięło grono uznanych badaczy reformacyjnej tematyki, w tym nie tylko polskich. Prelegenci reprezentowali ośrodki uniwersyteckie oraz instytucje kultury; nie zabrakło wśród nich również krakowskiego ewangelickiego duchownego.

Jak zaznacza we wstępie prezes Towarzystwa prof. Jacek Purchała, publikacja dostarcza nowego spojrzenia na fenomen krakowskiej Reformacji ukazując jej chronologię, różnorodność, uwarunkowania, po fiasko nowego ruchu religijnego pod Wawelem. Zaproszeni do współpracy autorzy pokazują specyfikę Krakowa, miasta, które w dłuższej perspektywie okazało się nieprzyjazne reformacyjnym osiągnięciom, podporządkowane panującemu Kościołowi, zamknięte w swoim dotychczasowym trwaniu. O konsekwencjach tej drogi autor wstępu pisze:

„Można śmiało powiedzieć, że Kraków wieku XVI był miastem sukcesu, bo był otwarty na różnorodność! Wiek XVII i tryumf rekatolizacji przyniósł radykalny odwrót od tolerancji dla różnorodności,

¹ W. Węgieński, *Kronika zboru ewangelickiego krakowskiego*. Oprac. nauk. i wstęp M. Pawelec, Kraków 2007.

² W. Urban, *Epizod reformacyjny*, Kraków 1988; H. Kowalska, *Reformacja w Krakowie w czasach Jana Kochanowskiego*, [w:] *Cracovia litterarum. Kultura umysłowa i literacka Krakowa i Małopolski w dobie Renesansu*. Księga zbiorowa Międzynarodowej Sesji Naukowej w czterechsetlecie zgonu Jana Kochanowskiego (w Krakowie, 10-13 października 1984 r.), red. T. Uldewicz, Wrocław 1991, s. 247-261; R. Żelewski, *Zaburzenia wyznaniowe w Krakowie. Okres przewagi różnowierców*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 1961, t. 6.

³ J. Bieniarzówna, K. Kulisz, *400 lat Reformacji pod Wawelem*, Kraków 1958.

⁴ *450 lat Reformacji pod Wawelem*, oprac. I. Czajka, aut. J. Bieniarzówna i in., Kraków 2008.

Civitas Kraków – w wyniku walki z reformacją – została więc pozbawiona mechanizmów, które na przełomie XV i XVI w. postawiły ją w rzędzie najbardziej kreatywnych metropolii Europy Środkowej.”

Proboszcz krakowskiej parafii ewangelickiej ks. dr Roman Pracki przedstawia pierwszych głosicieli nowych haseł religijnych; przedstawienie zostali Jakub z Iłży – pierwszy krakowski kaznodzieja protestancki, Grzegorz Paweł z Brzezin – pierwszy powołany minister tamtejszego zboru czy wymieniony już ks. Wojciech Węgierski, autor kroniki zborowej. Protestanci kaznodzieje byli przeważnie rzymskokatolickimi duchownymi, którzy zdecydowali się zmienić swoje poglądy, niejednokrotnie kształcili się w Akademii Krakowskiej, odegrali również znaczącą rolę w ruchu protestanckim Rzeczypospolitej uczestnicząc w kluczowych dla niego wydarzeniach. Jak zostało podkreślone: „duchowni zboru ewangelickiego krakowskiego byli inicjatorami bądź uczestnikami wszystkich doniosłych osiągnięć polskiej reformacji.” (m.in. Zgody Sandomierskiej, 1570).

Wewnętrzna dynamikę krakowskiej Reformacji ukazuje prof. Waldemar Kowalski z Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Historyk omawia początki reformacyjnego ożywienia w murach krakowskich wraz z poszerzaniem się kręgu jego zwolenników pomimo zakazów oraz procesów o herezję wszczynanych wobec innowierców. Przypomniany został okres protestanckiej prosperity nad Wisłą, któremu patronowali przedstawiciele szlachty, bogatego mieszczaństwa, a także osoby z otoczenia królewskiego (m.in. Andrzej Trzeciecki, Seweryn Boner). Autor zwraca również uwagę na wewnętrzne zróżnicowanie podwawelskich wyznawców, którzy ostatecznie (podobnie, jak większość szlachty małopolskiej) skierują się ku bardziej radykalnej linii Reformacji – kalwinizmowi. Na terenie miasta ostatecznie także wykształciły się dwa protestanckie zbory – kalwiński i ariański. Przyczyniło się to do osłabienia różnowierczej wspólnoty, co doprowadzi do katastrofalnych dla niej skutków przy końcu stulecia. Śledzimy również oznaki protestanckiej obecności w przestrzeni miasta – piśmiennictwo zachowane w krakowskich księgozbiórach, ewangelickie szkoły, cmentarze, drukarstwo.

Po okresie względnej prosperity nadeszły czasy zdecydowanie nieprzyjemne dla krakowskich różnowierców; ich wyznacznikiem stały się antyprotestanckie tumulty, w tym napady na zbory od pierwszego zniszczenia protestanckiej świątyni w 1574 roku (tzw. brogu). Przy końcu wieku protestanci zostali zmuszeni do przeniesienia swego miejsca kultu poza miasto, do okolicznych miejscowości (Aleksandrowo, Wielkanoc).

Kolejny prelegenci przedstawiają „bohaterów” krakowskich międzywyznaniowych sporów, mało chlubnych na tle Rzeczypospolitej słynącej z tolerancji religijnej. Przedstawiona została Rada Miasta Krakowa, której zadaniem było m.in. nadzorowanie porządku publicznego w mieście. Prof. Zdzisław Noga (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie) dowodzi, że krakowska rada była w dużej mierze protestancka, jej szeregi zasilali ewangelicy, a tym samym przedstawiciele liczących się krakowskich rodzin mieszczańskich. Czy rada miasta nie była w stanie zapobiec antyprotestanckim tumultom urządzanym przez studentów? Jakiego kroki podejmowała, aby nie dopuścić do zamieszek? Jak wyglądał przebieg krakowskich wydarzeń z punktu widzenia decyzyjności rady?

Prof. Zdzisław Pietrzyk (Uniwersytet Jagielloński) przedstawia z kolei stanowisko Akademii Krakowskiej wobec Reformacji. Czy krakowscy profesorowie sprzyjali nowym poglądom docierającym nad Wisłę? Czy w szeregach profesorskich znaleźli się reformacyjni działacze? Odpowiadając na powyższe pytania autor wskazuje na XVI-wieczną konfesjonalizację uniwersytetów, która nie ominęła także uniwersytetu krakowskiego⁵. Polska uczelnia była podporządkowana Rzymowi, co decydowało o jej wizerunku, a także oficjalnej polityce wobec nowej konfesji. Na tym tle poznajemy różnorodność profesorskich postaw wobec protestantyzmu, religijnych sporów, a także samych różnowierców („Uniwersytet Krakowski wobec Reformacji”).

Szczegółowo przedstawieni zostali główni sprawcy antyprotestanckich tumultów. Dawid Machaj (Uniwersytet Warszawski) relacjonuje przebieg wydarzeń, których inicjatorami byli krakowscy studenci, które przeszły do historii pod nazwą krakowskich tumultów wyznaniowych. Wszczynane przez studentów akty przemocy prowadziły do niszczenia zborów, zakłócania ceremonii kościelnych, a nawet bezczeszczenia protestanckich cmentarzy. Zaprezentowany został studencki scenariusz oparty za każdym razem na prowokacyjnym wywoływaniu zamieszek. Jak się również okazuje, krakowskie tumulty miały swoje znaczenie symboliczne – „oczyszczały” społeczność miasta z herezji, dla przykładu karały „odstępców”. Poznajemy tym samym genezę tych dramatycznych wydarzeń, motywacje organizatorów, także okoliczności,

⁵ XVI-wieczne uniwersytety stawały się katolickie lub protestanckie, w zależności od zwycięskiej konfesji na danym terenie.

które sprzyjały tej formie demonstrowania przemocy („*Milites christi* [Żołnierze Chrystusowi] czy pospolici złoczyńcy. Krakowscy studenci w walce z Reformacją. Motywacje. Metody, efekty”).

Gość z Węgier przypomniał o zasługach Krakowa dla transportowania reformacyjnych idei poza granice ziem polskich. Prof. Csaba G. Kiss podkreśla, że to właśnie nad Wisłą studenci z jego kraju przyswajali sobie w XVI wieku nowe hasła religijne. Protestancy działacze węgierscy polskiemu ośrodkowi zawdzięczali swoje zainteresowanie Reformacją („Co węgierska reformacja zawdzięcza Krakowowi?”).

Mariusz Pawelec omawia losy wspomnianej już Kroniki zborowej ks. Wojciecha Węgierskiego, nieocenionego źródła wiedzy o reformacyjnej przeszłości Krakowa. Historyk przedstawia losy rękopisu Kroniki, który po długiej wędrówce powrócił ostatecznie do swego prawowitego właściciela – ewangelickiej parafii krakowskiej. Zaprezentowane zostały dzieje wydawnicze utworu ks. Węgierskiego ze szczególnym uwzględnieniem jego pierwszego polskiego wydania (1817) opublikowanego staraniem Jerzego S. Bandtkiego, XIX-wiecznego działacza zasłużonego dla kultury polskiej. Losy Kroniki stały się także okazją do przypomnienia sylwetki jej autora, duchownego, który podjął się trudu opisanie historii wspólnoty w trudnych dla niej czasach⁶ („Kronika ks. Wojciecha Węgierskiego – panorama dziejów krakowskiego protestantyzmu”).

W uzupełnieniu poznajemy sylwetkę innego duchownego – ks. Andrzeja Hermana z Kóz (ok. 1581-1630), który także przewodził krakowskiemu zborowi w czasach prześladowań, pośród aktów przemocy wobec protestantów. Przedstawione wydarzenia z czasów jego posługi odsłaniają realia funkcjonowania zboru, a także Kościoła ewangelickiego w Małopolsce (Bartłomiej Jurzak, „Ks. Andrzej Herman z Kóz (ok.1581-1630) – chłopski kaznodzieja krakowskich ewangelików”).

W ostatnim artykule kustosz Muzeum Narodowego w Krakowie dr hab. Waldemar Komorowski przedstawia protestancki wizerunek XVI-wiecznego Krakowa. Przypomniane zostały miejsca spotkań krakowskich różnowierców, domy protestanckich działaczy, siedziby zborów, cmentarze oraz inne symboliczne punkty na mapie miasta. Niewiele miejsc zachowało się po współczesność, niemniej możemy sobie wyobrazić architektoniczną obecność protestantów w XVI wieku pod Wawelem, wraz z siedzibą zboru, adaptowaną na ten cel średniowieczną kamienicą zwaną Brogiem („Protestanckie miejsca w Krakowie w XVI wieku – zbory, domy, cmentarze”).

Publikacja wydana przez Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa to skondensowane przypomnienie reformacyjnej podwawelskiej przeszłości, której symbolem pozostają antyprotestanckie tumulty wszczynane przez studentów. Można podkreślić, że dramatyczne krakowskie wydarzenia „oświetlone” zostały z różnych punktów widzenia, co pozwoli zapewne na jeszcze lepsze zrozumienie ich genezy, a także konsekwencji usunięcia protestantów z miasta.

Autorzy starają się pokazać, dlaczego Reformacja nie zdołała przetrwać w nadwiślańskiej stolicy państwa polskiego, jakie mechanizmy zdecydowały o zaprzepaszczeniu krakowskiego protestantyzmu, dlaczego nowa wspólnota wyznaniowa nie zdołała zakorzenić się w mieście. Można dodać, że w momencie dotarcia nowinek religijnych Kraków spełniał niemal wszystkie warunki, aby stać się ośrodkiem emanującym reformacyjnym ożywieniem.

Dziewięć referatów zebranych zostało w postaci pokonferencyjnego tomu, wydanego wydanej pod redakcją wiceprezesa Towarzystwa prof. Zdzisława Nogi, w ramach serii „Kraków w Dziejach Narodu”. Artykuły częściowo zostały wzbogacone materiałem ilustracyjnym, przy końcu znajdziemy bibliografię uwzględniającą literaturę dotyczącą tematu, a także indeks nazwisk ułatwiający poruszanie się po tekstach. Wydaniu książki patronowało również Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, a jego druk został dofinansowany przez Urząd Miasta Krakowa.

Krakowski „reformacyjny epizod” nie zakończył obecności protestantów nad Wisłą. W XIX wieku ewangelicy powrócili formalnie do miasta otrzymując kościół św. Marcina przy ul. Grodzkiej (1816), który służy im do dzisiaj. Niewielka współcześnie parafia krakowska jest częścią Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP. Krakowscy luteranie zaświadczać o swojej obecności pielęgnując równocześnie pamięć o przeszłości podwawelskiego protestantyzmu.

Książka dostępna jest w księgarniach internetowych, np.: <http://ksiazkihistoryczne.pl/historia-polski-xvi-xviii-w-reformacja-w-krakowie-xvi-xvii-wiek/p,354224>.

⁶ Ks. Wojciech Węgierski (1602-1659) był duchownym zboru krakowskiego z siedzibą w Wielkanocy. W ciągu swojej dwudziestoletniej służby (do 1657 r.) był także superintendentem (zwierzchnikiem) Kościoła ewangelickiego w Małopolsce. Opuścił Kraków wraz z ewakuującymi się wojskami szwedzkimi, zmarł dwa lata później na Słowacji.